

УДК: 336.1:323.2

Ольга Білявська

кандидат економічних наук,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

olha.biliavska@knu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9945-957X

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

Olha Biliavska

Ph. D. (Economics)

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

PUBLIC PARTICIPATION IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF BUDGET POLICY

Анотація. Трансформація українського суспільства під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх, факторів змінює підходи до мобілізації фінансових ресурсів, оптимізації напрямків використання державних ресурсів та перерозподілу фінансових ресурсів для забезпечення виробництва суспільних благ і, відповідно, призводить до зміни соціально-економічної ролі держави та суспільства у формуванні бюджетної політики. За часів незалежності України були проведені реформи з децентралізації, державного управління та управління державними фінансами, що дозволило зміцнити інститути громадянського суспільства. Проте, широкомасштабне вторгнення в Україну військ російської федерації змінило не тільки структуру виробництва та зайнятості населення, а і негативно вплинуло на відкритість даних, прозорість діяльності органів влади та місцевого самоврядування щодо ухвалення фінансових рішень, зокрема і з питань формування і виконання бюджетів, використання отриманої допомоги тощо. В умовах війни та у час повоєнного відновлення економіки, інститут громадянського суспільства за допомогою інструментів демократії участі може забезпечити досягнення суспільного консенсусу.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджетний процес, бюджетні рішення, громадянське суспільство, суспільні блага.

Abstract. The transformation of Ukrainian society under the influence of both external and internal factors changes approaches to mobilizing financial resources, optimizing the use of public resources and redistributing financial resources to ensure the production of public goods and, accordingly, leads to a change in the socio-economic role of the state and society in the formation of budget policy. Since Ukraine's independence, decentralization, public administration and public finance management reforms have been implemented, which have strengthened civil society institutions. However, the

large-scale invasion of Ukraine by Russian troops changed not only the structure of production and employment, but also negatively affected the openness of data, transparency of the activities of the authorities and local governments in making financial decisions, including the formation and execution of budgets, the use of aid, etc. In times of war and post-war economic recovery, civil society institutions, using participatory democracy tools, can ensure that public consensus is achieved.

Key words: *budget policy, budget process, budget solutions, civil society, public goods.*

Проблематика. Бюджетне регулювання відіграє ключову роль у забезпеченні економічної стабільності держави. У свою чергу, «стабільність соціально-економічного розвитку країни визначається рівнем довіри й підтримки влади суспільством, його окремими соціальними групами, які формуються передусім на основі різних форм власності та відповідних джерел і обсягів грошових доходів. Саме фінансова політика держави є тим об'єднуючим механізмом, котрий забезпечує компроміс між урядом і окремими суб'єктами економічної системи та реалізує економічні інтереси останніх» [6, с.52].

Активне залучення громадян до процесів ухвалення рішень покращує контроль за діяльністю органів влади та підвищує рівень прозорості у формуванні бюджетної політики та прийнятті управлінських рішень. Залучення громадян до формування бюджетної політики ще на стадії ухвалення управлінських рішень призводить до зростання громадянської свідомості й відповідальності, підвищує рівень політичної прохідності рішень з питань бюджетної політики і довіри виборців до прийнятих рішень та забезпечує легітимацію влади. Парламент в цілому має відображати суспільство в різноманітності його складу і, відповідно, відображати плюралізм думок. Проте, під час війни відбувається постійна швидка зміна кола учасників бюджетних відносин та зацікавлених осіб, що в цілому негативно впливає на раціональність ухвалених рішень та ефективність використання бюджетних коштів.

Не зважаючи на наявність нормативно-правової бази щодо участі громадянського суспільства в процесах державотворення, питання участі громадянського суспільства у бюджетній політиці України, особливо в частині її формування, майже не розкрито у науковій літературі. Більше уваги дослідниками приділялося проблемам публічності та прозорості бюджетного процесу (Blume, L. and Voigt, S. (2013), Rubin, I.S. (2010), Васильєва, Т. (2018), Петленко, Ю. та Харламова, Г (2025), Демиденко, Л та Наконечна, Ю (2024)), громадського контролю за використанням бюджетних коштів та запобігання проявам корупції (Chen, C., and Ganapati, S. (2023), Toropin, V (2022), Школьник, І. (2020)). Питання впливу інституту громадянського суспільства на перерозподіл благ досліджували Лютий, І. (2009), Крисоватий, А (2023).

Метою дослідження є аналіз сучасних тенденцій участі громадянського суспільства у формуванні бюджетної політики та пошук можливостей удосконалення бюджетного процесу інструментами демократії участі.

Результати. Вихідні принципи громадянського суспільства закріплено в Конституції України. Зокрема, статтею 15 визначено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, в статті 38 – громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами. Основними формами залучення усіх громадян до державної політики є форми

прямої та представницької демократії. За прямої демократії або народовладдя рішення щодо управління суспільством й державою схвалюються безпосередньо всіма громадянами на референдумах та зборах. Проте, така форма демократії унеможлиблює вирішення питань бюджетної політики через неможливість забезпечення постійного проведення референдумів; складну процедуру, можливі маніпуляції та зловживання щодо важливості та формулювання винесених питань, а також використання референдуму як інструменту політичної боротьби.

Зважаючи на це, більш практичною формою щодо прийняття рішень стосовно розподілу суспільного блага є представницька демократія, яка передбачає опосередковану участь громадян у прийнятті рішень державного значення через своїх представників, покликаних виступати від імені виборців, виражати та захищати інтереси всього народу. Важливим результатом представницької демократії є плюралізм думок та наявність опозиції з політичною альтернативою до владних рішень. Шляхом контролю та критики роботи уряду при владі, постійної оцінки дій уряду та притягнення уряду до звітності, опозиція впливає на забезпечення прозорості державних рішень і ефективності в управлінні державними справами, забезпечуючи, таким чином, захист державного інтересу і запобігаючи зловживанням державними структурами.

Українське громадянське суспільство, як політичний інститут, за часів незалежності нашої країни значно зміцніло. Реформи з децентралізації, державного управління та управління державними фінансами призвели до більш помітного впливу громадянського суспільства на життя країни, прийняття управлінських рішень, зокрема і на бюджетну політику.

Україна взяла на себе зобов'язання щодо виконання міжнародних норм та стандартів, закріплених, зокрема, у таких документах, як: Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію № 87 1948 року; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції; Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» 2015 року; Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи 2009 року (переглянутий 2019 року); Резолюції Ради Генеральної Асамблеї ООН з прав людини A/HRC/RES/24/21 «Простір громадянського суспільства: створення та підтримка в законодавстві та на практиці безпечного й сприятливого середовища» 2013 року, A/HRC/RES/27/31 «Простір громадянського суспільства» 2014 року та настанова ООН «Захист та підтримка громадського простору» 2020 року; Рекомендація CM/REC(2007)14 Комітету Міністрів Ради Європи щодо правового статусу неурядових організацій в Європі 2007 року; Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів 2009 року; Спільні рекомендації Венеціанської Комісії та Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ з питань свободи об'єднань 2014 року; Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 2017 року; Рекомендація CM/Rec(2018)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо необхідності посилення захисту і сприяння простору для громадянського суспільства в Європі 2018 року; Рекомендація CM/Rec(2018)4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо участі громадян у

місцевому публічному житті 2018 року та зобов'язання щодо взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства, визначених в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

На національному рівні правові засади сприяння участі інституту громадянського суспільства у бюджетній політиці закладені у Конституції України, законах України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про місцеве самоврядування в Україні», а також законах України, що визначають правовий статус та засади діяльності інститутів громадянського суспільства: «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про органи самоорганізації населення» та інших. Окремі завдання, пов'язані з розвитком громадянського суспільства, відображені у тому числі в Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України 24 березня 2021 року № 119 та Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695.

З метою забезпечення відкритості та прозорості державної бюджетної політики зі сторони держави вже 10 років в Україні впроваджуються принципи Декларації Відкритого Уряду: відбувалося посилення взаємодії органів державної влади та громадськості під час підготовки і виконання державних рішень, забезпечення прозорості державної політики і доступу до інформації про роботу органів виконавчої влади та публічної інформації, застосування дієвого інструменту протидії корупції, підвищення ефективності державного управління, зокрема шляхом застосування електронних технологій. Сформовано нові стандарти взаємодії між Кабінетом Міністрів України та інститутами громадянського суспільства, які передбачали участь громадськості під час здійснення моніторингу, оцінювання заходів з удосконалення відкритого урядування. Розширення інструментів електронної демократії дозволило удосконалити та уніфікувати механізм подання електронних звернень, електронних петицій та запитів на інформацію.

Проте, широкомасштабне вторгнення російської федерації вплинуло на всі сфери суспільного та економічного життя в Україні, змінилися правила соціальної взаємодії. В умовах екзистенційної загрози громадяни швидко мобілізувалися та адаптувалися до нових умов, значно посилилася співпраця та взаємодія між людьми задля єдиної мети – допомоги фронту.

Останні два роки громадянське суспільство та держава більше зосередилися на створенні сприятливих умов для подальшого післявоєнного відновлення. Вектор уваги майже в усіх оцінюваних сферах змінився з точкового, оперативного вирішення проблем, характерного для початку 2022 року, на стратегічне планування та розробку ґрунтовних концепцій подальших дій. Українське громадянське суспільство та держава не лише навчилися жити в умовах війни, а й здійснили ряд значних зрушень як у законодавстві, так і на практиці, які раніше не були реалізовані в мирний час. Це свідчить про стійку тенденцію до адаптації до несприятливих умов і дозволяє стверджувати, що 2022 рік став базовим для побудови спільних ефективних правил гри під час воєнного стану [8, с.7].

Загалом спостерігається тенденція зростання довіри населення до громадянських інституцій. Кількість згадок громадських та волонтерських організацій, благодійних фондів та організацій в українському медіапросторі зростає з лютого 2022 року по листопад майже в 10 разів: з 9 398 згадок в лютому до 97 940 в листопаді [2, с.17]. Проте, повномасштабне вторгнення 2022 року зменшило кількість нових громадських організацій, але радикально збільшило число нових благодійних організацій. В 2022 році було зареєстровано 2 760 ГО (в 2021 році – 4360, в 2020 – 3739, в 2019 – 4905), кількість реєстрацій нових БО склала 6367 нових організацій (для порівняння: 830 нових БО було зареєстровано в 2021 році, в 2020 – 723, в 2019 - 654). Найбільша кількість нових БО і ГО в 2022 році з'явилися в Києві, Київській області, Львівській, Харківській, Дніпропетровській та Одеській областях [2, с.7].

Крім того, повномасштабне вторгнення росії в Україну значно підірвало свободу Інтернету в Україні та вплинуло на здатність Уряду розвивати та виконувати гарантії цифрових прав [9]. Також існує певне занепокоєння щодо пріоритетів та діяльності цих організацій: майже половина респондентів, що проживають в Україні (49%), та близько 43% переміщених осіб вважають, що організації громадянського суспільства більше зосереджені на фінансуванні від донорів, ніж на розв'язанні важливих соціальних проблем [3, с. 23].

Європейським центром некомерційного права Stichting (ECNL) в ході дослідження участі громадськості в процесі вироблення та ухвалення рішень [10] було визначено, що у 2024 році значна частина ключових рішень ухвалюється без залучення органів громадянського суспільства. Це підтверджують цифри щодо кількості ухвалених станом на кінець жовтня нормативно-правових актів у порівнянні з кількістю повідомлень про проведення консультацій.

Серед проблем розвитку громадянського суспільства в Україні та забезпечення його повноцінної участі у бюджетній політиці можна назвати наступні:

- 1) відсутність інституційної підтримки з боку влади;
- 2) створення громадських організацій з метою досягнення короточасної, іноді, незначної мети, що проявляється у короткому життєвому циклі таких організацій;
- 3) відсутність стратегічного бачення розвитку країни чи, навіть, шляхів вирішення проблем окремих верств населення;
- 4) брак досвіду участі громадських організацій у формуванні бюджетної політики країни.

Демократизація суспільства та реалізація економічних інтересів окремих соціальних груп пов'язані із соціально-економічним розвитком країни та зростанням добробуту її громадян. Розвиток кожного суспільства базується на єдності та одночасно суперечності влади і громадян. Держава бере на себе функції акумуляції та використання спільних благ, а уряд, використовуючи чинне законодавство, адміністративний ресурс, здійснює вплив на економічну систему, суспільство через відповідну бюджетну політику [5, с. 47]. При цьому одним із парадоксів сучасної фінансової системи є те, що процеси демократизації суспільства, які базуються на ідеології лібералізму, постійно потребують збільшення соціальних витрат державного бюджету, що можливо лише за умови підвищення податкових надходжень [6, с. 53].

Однією з визначальних складових системи представництва інтересів є лобізм, котрий розуміють як широко визнаний засіб формального і неформального впливу

груп інтересів на владні структури з метою ухвалення необхідних їм рішень. Взаємодія лобістів із громадянським суспільством розглядається як демократичні гарантії участі громадських об'єднань у процесах ухвалення рішень стосовно бюджетних пріоритетів, оскільки, з погляду представників інтересів громадськості на рівні політичних інститутів, кожен громадянин повинен мати реальну можливість впливати на визначення бюджетних пріоритетів. Прозорість впливу представницьких груп на прийняття рішень у провідних країнах світу зумовлює позитивність сприйняття суспільством окреслених процесів. В Україні спостерігається діаметрально протилежне ставлення до лобізму з боку суспільства через існування його прихованої (тіньової) форми, базованої на незаконному тиску та корупції [4, с. 17].

Війна стала каталізатором зростання рівня недовіри до державних структур та їх очільників, який і до широкомасштабного вторгнення російський військ на територію України через зазначені причини був на досить високому рівні.

Результати «Загальнонаціонального опитування щодо громадського залучення весна-літо 2023» демонструють, що «кожен другий респондент з числа НПО та ВПО (50%) та 44% ЗПО притримуються думки, що ОГС ефективніші у вирішенні соціальних проблем, ніж уряд та бізнес» [7].

Разом з цим, вирішення зазначених питань можливе лише при оптимізації багаторівневої системи взаємодії учасників бюджетного простору, яка формується під впливом структурно-функціонального комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на бюджетний процес та бюджетну архітектуру. При цьому первинним у формуванні бюджетної архітектури є вплив політичних інститутів, які визначають вектори розвитку інституційних компонентів бюджетного простору [1, с.75].

Важливим фактором збільшення залучення громадськості до участі у бюджетному процесі є рівень поінформованості громадськості щодо впливу бюджету на доходи різних категорій населення та добробут сімей, а також впливу на економічні, соціальні, екологічні та інші аспекти життя суспільства.

Участь інститутів громадянського суспільства у формуванні бюджетної політики та в бюджетному процесі має забезпечуватись на принципах, зазначених у таблиці 1.

Взаємодія влади і громадськості сприяє ухваленню рішень, які відповідають інтересам громадян та громад, підвищує контроль за діяльністю органів влади та забезпечує конкуренцію в розробці та прийнятті найоптимальнішого та ефективного рішення щодо управління бюджетними коштами.

Врахування реальних потреб населення під час формування та виконання бюджету здійснюється за допомогою різних інструментів. Міністерством фінансів України визначено перелік механізмів, здатних забезпечити участь громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні: консультації з громадськістю; діяльність громадських рад, утворених при органах місцевого самоврядування; залучення засобів масової інформації; підготовка інформації з питань місцевого бюджету в доступній для громадськості формі; використання засобів інтерактивного спілкування; запровадження громадського бюджету «бюджету участі» (громадський бюджет).

Одним з дієвих механізмів участі громадськості в бюджетній політиці є громадський контроль. Громадський контроль у бюджетному процесі здійснюється вже на стадії виконання державних цільових програм та виконанням суспільно важливих рішень, прийнятих органами державної влади, органами місцевого

самоврядування, їх посадовими і службовими особами, а також за збереженням та ефективним використанням державної і комунальної власності, недопущенням проявів бюрократизму.

Таблиця 1

**Принципи участі інститутів громадянського суспільства
у формуванні бюджетної політики та в бюджетному процесі**

Принципи	Значення
рівності можливостей	органи державної влади, органи місцевого самоврядування створюють рівні можливості для реалізації громадянських прав стосовно участі у бюджетній політиці незалежно від політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак тощо;
інклюзивності	створення умов для рівноправної громадської участі, зокрема шляхом проведення публічних консультацій, та вжиття заходів для подолання перешкод для представлення інтересів тієї чи іншої суспільної групи;
самоврядності	дотримання органами державної влади та органами місцевого самоврядування права громадян на самоорганізацію, утворення та участь у діяльності інститутів громадянського суспільства. Обмеження інститутів громадянського суспільства до участі в бюджетному процесі можливе лише в інтересах національної безпеки та захисту прав і свобод інших людей.
експертності	проведення незалежних експертиз неурядовими організаціями та науковими спільнотами, що мають відповідні знання, досвід і компетентності, при формуванні бюджетної політики, складанні, розгляду, затвердженні, виконанні державного та місцевих бюджетів
репрезентативності	делегування групами суспільства для участі у бюджетній політиці та бюджетному процесі представників, що мають відповідні знання, досвід, компетентності за напрямком діяльності відповідного органу виконавчої влади
партнерства	використання можливостей співпраці органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та бізнесу для досягнення позитивних змін у суспільстві та створення публічних благ
поінформованості	прийняття органами державної влади та органами місцевого самоврядування процедур або правил, які передбачають інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів.
добропорядності	сприяння формуванню культури належного управління державними справами, бюджетними коштами, державним майном та культури неприйнятності корупції.
взаємо-відповідальності	заохочення громадян брати на себе відповідальність за внесок у життя своїх громад, зокрема щодо акумулювання, розподілу, використання бюджетних коштів;
гнучкості	забезпечення широкого спектру інструментів участі громадянського суспільства у бюджетній політиці та можливість їх комбінування залежно від обставин;

Джерело: складено автором

При цьому коло суб'єктів, що можуть здійснювати громадський контроль урядових рішень, доволі обмежений. Зокрема, дозволяється здійснювати громадський контроль лише громадським об'єднанням, які мають підтверджений статус

всеукраїнських. Чинним законодавством передбачено, що суб'єктами громадського контролю не можуть бути: політичні партії; релігійні організації; непідприємницькі товариств, що утворюються актами органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування; асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання; саморегулівні організації (СРО), організації, які здійснюють професійне самоврядування, а також непідприємницькі товариства, які не є громадськими об'єднаннями.

Такі заходи громадського контролю як аналітичні і моніторингові дослідження діяльності об'єктів громадського контролю, громадська експертиза та перевірка відграють ключову роль у бюджетному процесі. Громадська експертиза проводиться суб'єктом громадського контролю з проблемних з точки зору відповідності законодавству питань діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які мають високе суспільно-політичне значення, з питань можливих порушень прав, свобод і законних інтересів фізичних або юридичних осіб. Важливо до проведення громадської експертизи залучати вчених, експертів, представників громадськості, засобів масової інформації, зацікавлених громадян.

Консультації з громадськістю дозволяють залучити громадян до участі в управлінні державними справами, надають можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечують гласність, відкритість та прозорість діяльності зазначених органів. Проведення консультацій з громадськістю сприяє налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень. Консультації з громадськістю проводяться у формі публічного громадського обговорення, електронних консультацій з громадськістю (безпосередні форми) та вивчення громадської думки (опосередкована форма). Публічне громадське обговорення, у свою чергу, передбачає організацію і проведення публічних заходів: конференцій, форумів, громадських слухань, засідань за круглим столом, зборів, зустрічей (нарад) з громадськістю; інтернет-конференцій, відеоконференцій.

Вивчення громадської думки здійснюється шляхом: проведення соціологічних досліджень та спостережень (опитування, анкетування, контент-аналіз інформаційних матеріалів, фокус-групи тощо); створення телефонних «гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у друкованих медіа та онлайн-медіа для визначення позиції різних соціальних груп населення та заінтересованих сторін; опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян пропозицій та зауважень з питання, що потребує вивчення громадської думки.

На практиці зазначені методи більше використовуються у політичному процесі, ніж у бюджетній політиці. Частково це обумовлено специфікою самого бюджетного процесу чи бюджетування відповідної галузі. Проте застосування цих методи при ухваленні стратегічних рішень, які впливають на перерозподіл суспільного блага, дозволить спростити бюджетний процес в частині виконання та зробити бюджетну політику відкритою та зрозумію громадськості.

З метою отримання об'єктивної та достовірної інформації для прийняття ефективних та оптимальних рішень щодо планування та використання бюджетних

коштів органам виконавчої влади варто перейти до практики вивчення громадської думки, зокрема, шляхом укладання на умовах відкритого конкурсу договорів з науково-дослідними організаціями та установами, закладами вищої освіти в яких працюють відповідні високофахові експерти і науковці, які проводять фахові, наукові соціологічні дослідження, спостереження, експрес-аналіз пропозицій різних соціальних груп населення та заінтересованих сторін.

Висновки. Прозора та доступна інформація щодо діяльності органів публічного управління, вільний доступ до неї щодо процесів підготовки та ухвалення рішень, а також їх реалізації – одна з найважливіших передумов залучення громадськості до бюджетної політики на різних її етапах та рівнях влади. Демократія та невід’ємна повага до прав людини необхідні для розвитку та становлення сучасної європейської держави. Проте, демократія – це не вседозволеність, а, навпаки, – відповідальність. Тому участь громадянського суспільства має бути не просто критикою будь-яких дій влади, а має передбачати можливість участі громадян у формуванні бюджетної політики та стратегічних планів держави. Широке залучення громадськості до вироблення бюджетних рішень ще на стадії до їх ухвалення дозволить зробити бюджетну політику зрозумілою для простих споживачів та платників податків. Різні механізми залучення громадськості варто використовувати на різних етапах бюджетного процесу. При цьому конкретний механізм участі громадськості залежить від: 1) транспарентності бюджетної політики та бюджетного процесу; 2) рівня інституціоналізації бюджетної політики та бюджетного процесу; 3) ступеню впливу громадськості на прийняття управлінських рішень в цілому у країні; 4) інклюзивності бюджетної політики, що виражається у залученості всіх верств населення на різних стадіях бюджетного процесу, зокрема в процесі вироблення бюджетної політики.

Важливу роль у взаємодії громадськості та влади повинно відіграти більш широке залучення наукових товариств та університетських спільнот до розробки бюджетної політики та наукової експертної оцінки та прогнозів щодо ухвал та стратегій, розроблених органами влади. Наукові експерти та професіонали відповідних галузей знань можуть забезпечити надання доступної інформації органам влади та населенню про можливі наслідки тих чи інших управлінських рішень.

Подяка. Дякую Збройним Силам України за надану можливість підготувати та опублікувати це дослідження.

Список використаних джерел:

1. Макогон В. Д. Бюджетна архітектура як інструмент регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. *Проблеми економіки*. 2012. № 4. С. 73 – 77.
2. Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження Київського міжнародного інституту соціології у межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства», грудень 2022 - січень 2023. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/publikatsii/doslidzhennia/gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni>.
3. Громадянське суспільство України в умовах війни: звіт з комплексного соціологічного дослідження. Лютий 2024. Київський міжнародний інститут соціології. 2024. 166 с.

4. Крисоватий А. І. Деонтологія суспільного вибору в публічних фінансах. *Фінанси України*. 2023. № 11. С. 11-21.
5. Лютий І., Рожко О., Лютий С. Оптимізація видатків державного бюджету України в умовах війни. *Світ фінансів*. 2022. № 4(73). С. 45 – 55.
6. Лютий І. О. Фінансова політика: сучасні виклики та суперечності реалізації в Україні. *Фінанси України*. 2020. № 5. С. 50-62.
7. Національне опитування щодо громадського залучення: весна-літо 2023. URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/293/Pact%20USAID_Engage_CEP_poll_Oct-23_Ukr.pdf
8. CSO METER. A compass to conducive environment and CSO empowerment: Ukraine 2023 Country Report. ECNL Stichting and UCIPR. Kyiv, 2023. 68 p.
9. CSO METER. A compass to conducive environment and CSO empowerment: Ukraine 2022 Country Report. ECNL Stichting and UCIPR. Kyiv, 2023. 80 p.
10. CSO METER. Empowered for Action: Ukraine 2024 Country Report. ECNL Stichting. Kyiv, 2024. 85 p.

References:

1. Makohon, V. D. (2012). Biudzhetna arkhitektonika yak instrument rehuliuвання sotsialnoekonomichnoho rozvytku suspilstva [Budget architecture as a tool for regulating the socio-economic development of society]. *Problemy ekonomiky*, 4, 73 – 77 [in Ukrainian].
2. Kyiv International Institute of Sociology (2023). Hromadianske suspilstvo Ukrainy v umovakh viiny [Civil society in Ukraine during wartime]. Research Report, Project «Civil Society Sectoral Support Initiative», December 2022 – January 2023. Available at: <http://www.ucipr.org.ua/ua/publikatsii/doslidzhennia/gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni> [in Ukrainian].
3. Kyiv International Institute of Sociology (2024). Hromadianske suspilstvo Ukrainy v umovakh viiny [Civil society in Ukraine during wartime]. Research Report. Kyiv: KIIS [in Ukrainian].
4. Krysovatyi, A. I. (2023). Deontolohiia suspilnoho vyboru v publichnykh finansakh [Deontology of public choice in public finance]. *Finance of Ukraine*, 11, 11-21 [in Ukrainian].
5. Liutiy, I., Rozhko, O., & Liutiy, S. (2022). Optyimizatsiia vydatkiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v umovakh viiny [Optimization of Ukraine's state budget expenditures in wartime]. *World of Finance*, 4(73), 45 – 55 [in Ukrainian].
6. Liutiy, I. O. (2020). Finansova polityka: suchasni vyklyky ta superechnosti realizatsii v Ukraini [Financial policy: current challenges and contradictions in implementation in Ukraine]. *Finance of Ukraine*, 5, 50-62 [in Ukrainian].
7. Natsionalne opytuvannia shchodo hromadskoho zaluchennia: vesna-lito 2023 [National survey on public engagement: spring-summer 2023]. Available at: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/293/Pact%20USAID_Engage_CEP_poll_Oct-23_Ukr.pdf [in Ukrainian].